

IMMA OLLICH I CASTANYER

ARQUEOLOGIA DE LA MORT: UNA PERSPECTIVA
DE LA HISTÒRIA MEDIEVAL

El tema que presentem avui* pretén enfocar una «arqueologia de la mort» entesa com una perspectiva de (i per) la història medieval. Més que enfocar tipologies d'enterraments, sepultures i esquelets, i la seva evolució en les diferents cultures que es desenvolupen al llarg de l'Edat Mitjan (tasca que han fet els meus companys en els conferències dels dies precedents), m'agradaria intentar una teorització sobre què suposa fer arqueologia centrada en un aspecte concret de les restes materials: la mort i tot el ritual que l'envolta. Fer arqueologia en tot el seu procés conceptual: des dels plantejaments i hipòtesis prèvies, passant per la pràctica concreta del treball de camp, fins arribar a una interpretació dels resultats, sempre hipotètics i que cal contrastar amb els documents. A partir d'aquí podem plantejar-nos quina aportació suposa fer arqueologia de la mort per a la història medieval.

1. *La perspectiva*

El terme «arqueologia de la mort» ha estat pres directament i voluntària del món anglo-saxò. Pensem que aquest és un enfoc diferent, molt més lògic, científic, i apropiat a la probable realitat, que les difuses i ambigües «històries de les mentalitats», que van estar de moda un temps en la historiografia francesa medieval i que encara pul·lulen per les nostres universitats. Estic pensant en autors com un Ariès, un Vovelle, i altres (com Chaunu, per exemple), que ens han volgut presentar la mort i la seva ritualitat dins d'un esquema bàsicament simbolista, sense tenir en

* Conferència donada el 2 de desembre del 1992, com a lliçó de clausura del 10è Curser d'Arqueologia Medieval sobre: «La mort en l'Arqueologia Medieval», organitzat per la Institució Milà i Fontanals dels CSIC de Barcelona, i l'Intitut de la Cultura Medieval de la Universitat de Barcelona. Cal fer notar que la majoria de reflexions han estat originades a partir del Màster d'Arqueologia Medieval impartit a la Universitat de Barcelona els cursos 1988-89 i 1989-1990. Molts conceptes formen part del temari del curs: «Necròpolis i ritual funerari», amb idees desenvolupades amb la discussió activa dels estudiants del Màster.

compte les troballes arqueològiques. O encara, pitjor, portant l'evidència física d'aquestes troballes al terreny de la interpretació metafísica.

L'escola francesa, seguint Leroi-Gouhan –i la crítica no és meva– «s'apropa a un tipus d'interpretació idealista pròxim a principis estructuralistes que desenvolupen una comparació etnogràfica de baix nivell que es passeja pel terreny bellugadís de la metafísica divulgativa. Així, es permet un salt inferencial envers el mode de vida, la mentalitat, la capacitat intel·lectual, les pràctiques rituals o el simbolisme màgic-religiós de venda en qualsevol llibreria especialitzada» (YLL-WÜNSCH-GUILLAMÓN, 1986).

L'obra de Chapman, Kinnes i Randsborg (*The Archaeology of Death*), juntament amb la de Binford, suposa un intent de fugir d'aquestes vaguetats místiques, entenen la mort com un fenomen cultural. O interpretant, sobretot, la reacció cultural d'una societat davant la mort, en la línia ja encetada per Childe. Aquesta escola està més a prop de la *New Archaeology*, entenen la interpretació de la mort a partir d'estudis especialitzats conjunts d'arqueòlegs, antropòlegs, etnòlegs; a partir d'evidències clares i conjunts ben documentats amb mostres amples; i emprant noves tècniques d'anàlisi espacial, d'estadística i d'informàtica, abans de definir cap concepte.

És en aquesta línia que caldria enforçar les necròpolis i els enterraments medievals, superant tant les simples descripcions com les interpretacions massa idealitzades. A partir de l'evidència física concreta i entenen la mort com a fenomen cultural, es pot intentar una nova perspectiva de la mort en època medieval.

2. *L'evidència física*

En l'estat actual de l'arqueologia medieval, hi ha una sèrie de reflexions teòriques que al plantejar. La pregunta de quina és l'aportació de l'arqueologia a la història medieval hauria de ser contestada pels mateixos medievalistes, i calibrar les respostes. No es tracta de separar els medievalistes «documentalistes» dels medievalistes «arqueòlegs», com semblen apuntar les darreres tendències. No es tracta de defensar l'arqueologia com a disciplina independent de la història, perquè d'acord amb Josep Fontana, aquella només té sentit quan es posa al servei d'una interpretació històrica global (FONTANA, 1992). És obvi que l'arqueologia pot proporcionar un tipus d'informació que no donen els documents. Però no la única informació.

Què suposa excavar una necròpolis medieval? Quina mena d'informació pot proporcionar? Què es pot excavar? Com i per què? En arqueologia, els estrats sedimentats artificialment tenen un origen molt divers. Els plantejaments «a priori» d'excavar un poblat medieval o qualsevol altra resta arqueològica difereixen molt entre ells, en funció dels diferents paràmetres que han actuat com a variables i que

han individualitzat el jaciment: des del ritme d'abandonament de l'estructura fins als fenòmens geològics, climàtics i antròpics que hi continuen intervenint. Examinem un parell d'exemples a nivell d'habitatge (H) i de fortificacions (F):

Model H1: Hàbitat amb continuïtat d'ocupació fins avui dia (cas específic de les zones urbanes). L'arqueologia urbana sol donar una estratigrafia rica i complexa, amb nivells d'enderroc, d'amortització i reutilització de les estructures i dels materials tant de construcció com útils de feina i d'ús quotidià. En aquest cas, solen haver-hi petites troballes, petits fragments rodats, que cal reincorporar al seu context original i interpretar a nivell de conjunt global de la ciutat, d'urbanisme i ocupació de l'espai. Mai res gaire espectacular, amb comptades excepcions.

Model H2: Hàbitat abandonat, sense continuïtat d'ocupació (antics poblats situats a zones rurals actuals). Podem considerar dues variants:

H2a. Hàbitat abandonat sobtadament. Una guerra, un incendi, una catàstrofe natural, fan que els habitants deixin les seves coses a l'acte, mirant només per la seva supervivència. Hi ha possibilitat de troballes interessants.

H2b. Hàbitat abandonat gradualment. Si l'abandonament és provocat per causes de llarga durada (processos econòmics recessius, canvis en les vies de comunicació, males collites, atracció d'altres nuclis de poblament, etc.) les hipotètiques troballes mai no són tan riques, ja que la gent s'emporta els estris més necessaris, sobretot els de metall.

El mateix esquema de treball seria aplicable a les defenses i fortificacions medievals:

Model F1: Castell amb continuïtat d'ocupació fins avui dia. Per raons d'estratègia, de política o d'hàbitat, un castell medieval pot haver arribat fins al moment actual i estar encara en ús com a habitatge (masia o casa pairal). Però cal calibrar quines de les seves estructures són originals o han quedat encobertes per les successives remodelacions que haurà sofert. Els estrats arqueològics sedimentats també hauràn sofert aquesta acció antròpica d'hàbitat acumulat, a l'igual que les zones urbanes.

Model F2: Castell abandonat, sense continuïtat d'ocupació. També podem contemplar dos casos, malgrat aquí la variant no sigui el ritme de desocupació (per la seva mateixa funcionalitat, una fortalesa sol ser anul·lada de cop) sinó el tipus d'estructures:

F2a. Estructures desaparegudes, no visibles. Possibles primeres defenses carolíngies de fusta, que perden el seu objectiu estratègic inicial en avançar la línia de frontera. En abandonar-se, només resten els encaixos a la roca. Solen ser abandonaments força antics, de mil anys enrera.

F2b. Estructures visibles, de material més fort, generalment de pedra. Torres rodones de pedra substituïnt antigues defenses de fusta, que poden ser simples torres de guaita o convertir-se en castells més complexos, amb estructures entorn de la torre original. L'abandonament es sol donar entorn els segles XV-XVI, amb la baixa del

poder feudal, tot i que hi ha casos de reocupació (bandolerisme) fins el segle XVIII.

Respecte les necròpolis, potser també podríem aplicar els models anteriors (N1-continuitat d'ocupació i N2-abandonades), segons si els nivells d'enterrament s'han anat dipositant els uns sobre els altres fins avui dia (cas de petites parròquies rurals) o si han sofert treballs d'amortització o de remodelació de l'espai (cas dels nuclis urbans). Però, penso que hi ha una diferència molt important que separa les necròpolis de les altres restes materials: una necròpolis proporciona també uns estrats dipositats artificialment, com en els casos anteriors, però dipositats de manera voluntària. Tot el que hi ha a la tomba, incloent-hi la mateixa tomba, l'esquelet i el possible aixovar, no és producte ni d'un abandonament ni d'una remodelació, és producte d'un acte voluntari, on es volen deixar les coses d'aquella manera. La intervenció de l'atzar i de la probabilitat –elevada en els altres tipus de restes materials– sobre què i com es pot trobar en un jaciment, és mínima en una necròpolis.

A no ser que la necròpolis hagi estat destrossada o violada per algun agent extern, normalment la sedimentació provocada pel pas del temps acumula els estrats i cobreix i protegeix les tombes. Així, el tipus de tomba ens ofereix una mostra de la tecnologia de l'època, tant pels materials en ús com per la forma d'emprar-los. Les possibles «ofrenes», a més de possibilitar l'anàlisi tipològica, obren la imaginació a múltiples probables rituals i creences ja desapareguts. Precisament, la prohibició específicament cristiana d'enterrar els morts amb aixovar, fa força interessant la troballa de ceràmica o peces associades en tombes d'època medieval. Però, justament per això, cal ésser molt prudent. L'aixovar material d'una tomba no implica que sigui una ofrena religiosa; pot caracteritzar també un status social individual, una pertinença a un grup especial, sense necessitat de situar-nos en un àmbit estrictament immaterial.

Per a una primera interpretació, cal intentar una anàlisi entorn de la distribució espacial dels elements que integren la tomba i la necròpolis, i sobre les diferents associacions d'elements.

La informació que ens proporciona una necròpolis és de dos tipus ben diferenciats: d'una banda l'evidència física de les tombes i el seu contingut (esquelets i possible material); i de l'altra, l'hipotètic ritual funerari que es dedueixi de la suma de tots els factors anteriors.

Les tombes. Les restes arqueològiques de les tombes possibiliten analitzar la seva situació espacial concreta tan dintre de la necròpolis, com en un context més ampli de macroespai: situació orogràfica especial, alçada, orientació, relació amb un lloc de culte (església o més antic) o no, etc. Hom pot intentar també, si la mostra és suficient, una descripció tipològica, en funció dels materials emprats, la forma de les tombes, les mesures comparades entre elles. L'existència de forats que comuniquen la tomba amb l'exterior, i de zones condicionades especialment, poden apuntar cap a libacions i mensae.

El material funerari associat. Les possibles restes d'objectes de ceràmica (olles i gerretes), de metall (sivelles o estris de ferro i bronze), de vidre (ampolles i petits bols) són objecte d'anàlisis concretes que ens indiquen la tecnologia de l'època i la manera d'emprar-la. Hom en pot fer tipologies, però tenint sempre en compte que es sol tractar d'objectes especials, quasi de luxe i amb poca relació amb els estris de la vida quotidiana. La seva significació com a aixovar funerari no ha de fer que els interpretem automàticament com a ofrena religiosa.

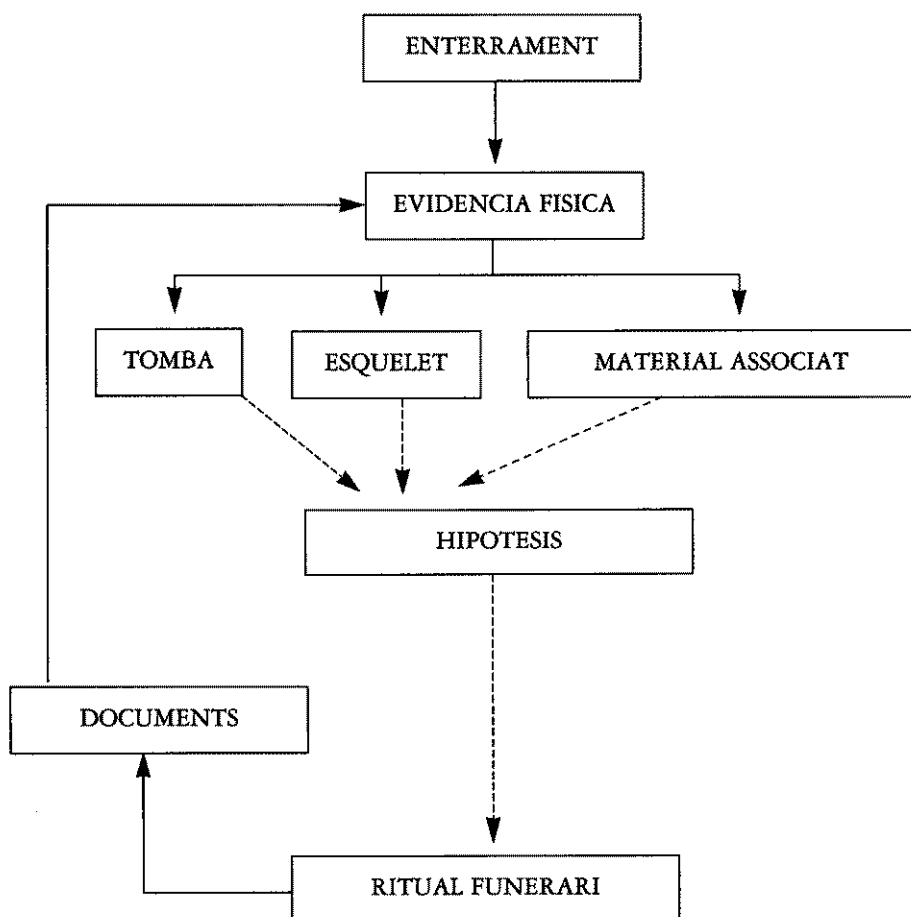
El material antropològic. El material més valuós, però, que ofereix l'excavació d'una necròpolis són els mateixos esquelets. Els ossos humans que es troben a les tombes són la primera i més important informació sobre la població que volem estudiar. Si l'objectiu primer de la història són els homes, la informació més objectiva que podem trobar són llurs pròpies restes òssies. Tota la resta és material associat.

L'antropologia física fa descripcions antropomètriques dels esquelets localitzats (tipologia òssia, alçada, mesures cranials i post-cranials, sexe, edat aproximada). Les patologies, traumatismes i possibles causes de mort també hi són examinats. Però, per tal d'obtenir uns resultats més amplis i generalitzats, cal treballar amb un mínim poblacional fiable, que permeti contrastar les dades obtingudes. Aleshores es poden fer càlculs aproximats per lograr percentatges de població per sexes, per edats, d'esperança de vida, de més incidència de certes malalties, etc. Els últims estudis sobre anàlisis d'oligoelements en jaciments medievals han revelat diferències importants en la dieta alimentària de la població. L'anàlisi de les estries dentàries i del DNA (que permetrà diferenciar sexes i grups familiars) són les darreres aportacions de l'antropologia física al coneixement dels homes medievals (PEREZ-PEREZ I LALUEZA, 1991-1992).

Fins aquí l'evidència física, però hi ha tot un altre apartat, el del ritual funerari, que deriva dels tres aspectes examinats (TOMBES, ESQUELETS, MATERIALS ASSOCIATS) i que ens porta a considerar la mort des d'un altre aspecte: el de fenomen cultural.

3. *La mort com a fenomen cultural*

Si examinem conjuntament els tres aspectes de l'evidència física que ens proporciona l'excavació d'una necròpolis o d'una tomba, podem arribar a donar una possible interpretació del ritual funerari. Però no serà més que una hipòtesi interpretativa, que en tot cas, caldrà contrastar amb els documents de l'època. El procés d'anàlisi, esquemàticament, seria el següent:

El problema per al món medieval és que les possibles reminiscències de cultes antics, en ser prohibides, no consten documentalment. Per tant, no són contrastables. Anem a veure alguns casos en què la mateixa evidència física ens proporciona informació sobre possibles antics rituals funeraris:

- l'orientació de les tombes i/o dels esquelets respecte el sol. En certs jaciments s'ha pogut comprovar que les tombes tenen l'orientació amb la capçalera cap a ponent, i sequeixen el lloc on es pon el sol des del solstici d'estiu fins el solstici d'hivern (OLLICH, 1982). D'aquí a deduir un possible culte solar o que relacioni ponent amb la regió dels morts, hi ha un petit pas.

- existència de canals d'entrada o de comunicació de les tombes amb l'exterior. Alguns són simples forats a la pedra, d'altres són peces treballades en forma de tub. En tot cas, aquestes libacions s'expliquen com al lloc per on s'introduïa aliment per als morts en diades assenyalades, mentre els parents feien el convit funerari del que parlen els documents (convivium) en una taula ritual (mensa).

- existència d'aixovar funerari, interpretat com a ofrena ritual. Les olles i gerres contendrien els aliments bàsics per al llarg viatge cap a l'altra vida. La presència d'una moneda a l'altura de les costelles (lloc on sol anar a parar en desenaixar-se la mandíbula inferior) demostraria la persistència del costum romà de pagar el barquer Caront.

Tot plegat apunta cap una interpretació de les necròpolis de l'Edat Mitjana, sobretot les alt-medievals, com uns llocs cristianitzats, però amb unes creences en l'altra vida basades en cultes molt antics. El cristianisme, malgrat una difusió oficial forta en horitzontal, no hauria penetrat profundament a nivell popular, sobretot pel que fa al món rural. D'aquí que hi hagi una pervivència de cultes antics, i una barreja de rituals immemorials amb la nova litúrgia cristiana. Tanmateix, no hi ha cap prova directa d'aquesta interpretació, però l'anàlisi espacial ens proporciona també indicis en aquesta direcció:

- la situació de les necròpolis i la seva relació amb un lloc de culte reconegut. Hi ha necròpolis sense església, situades dalt de turons, on el lloc alt s'identifica amb lloc sagrat. Hi ha necròpolis on l'església cristiana es va edificar posteriorment al mig de les tombes, indicatiu que el possible lloc sagrat era la mateixa necròpolis. I encara hi ha necròpolis i esglésies edificades al damunt o al costat d'un antic centre ritual (dolmen, menhir), indicatiu de l'actitud substitutiva de l'església en ser-li impossible anul·lar tots els llocs que la cultura popular tenia com a sagrats.

- la continuïtat d'un lloc de culte. Indicatiu, com en el cas comentat, de la persistència d'unes creences ancestrals per sobre de la religió oficialment imposada. Els orígens de molts aplecs i processons populars es perden en el temps. Pot canviar l'advocació i la celebració, però el lloc no canvia mai.

En cada cas, ens podem limitar a una anàlisi descriptiva dels elements, sense qüestionar res. Però, si partim d'una premissa prèvia: les necròpolis (ciutats dels morts) proporcionen informació directa sobre els vius; obtenim tot un altre enfoc: les necròpolis, els enterraments, estan reproduint esquemes vàlids per als vius contemporanis. I així hom pot interpretar no sols com morien, sinó com vivien.

Un enterrament, d'entrada, suposa un respecte. Sigui per por, sigui per qualsevol altra causa, un enterrament assegura als vius una certa tranquil·litat. Tranquil·litat no tan sols envers els morts, cosa no demostrable, sinó envers la pròpia continuïtat dels costums, de les creences, de la religió i de l'estatus social. De continuïtat de la pròpia espècie i de la seva manera particular de viure, reflexada en la particular manera de morir.

Com s'ha dit moltes vegades, els canvis en la història tenen ritmes diferents. Els més ràpids solen ser els polítics. Els econòmics i socials són processos més lents; però els que tarden més a produir-se són els culturals i religiosos. La mort d'un home es manifesta en qualsevol societat a través d'un ritual i de les creences religioso-culturals vigents. La mort es pot interpretar com una resposta cultural.

Un ritus d'enterrament nou significa canvis culturals de fons, importants, perquè afecta no sols al fenomen «mort», sino a la «postura de l'home respecte la mort». Quan hi ha un canvi d'aquest tipus (passar de rituals d'incineració a inhumació o al revés, per exemple) podem dir que han canviat els elements culturals de tota una societat, o bé que hi ha hagut una substitució o suplantació de la població, amb actituds diferents de la primitiva.

La diferent conseqüència d'uns actes rituals és indicativa d'actituds diferents (i per tant, de cultures diferents) per part de la gent que els practica. El ritual d'inhumació presuposa una protecció i conservació del cadàver, mentre que el d'incineració implica una cremació i eliminació del cadàver. La relació amb els elements naturals bàsics (aire, foc, terra i aigua) com a elements purificadors, forma part de les creences màgico-religioses d'un poble i pot influenciar fins i tot el seu sistema econòmic i llur relació medio-ambiental.

Una necròpolis proporciona més informació sobre el món dels vius que sobre el món dels morts. Gairebé diria que l'única informació. El terreny de les idees, les creences, la mentalitat religiosa, són zones molt insegures i on cal demostrar les afirmacions amb evidències materials o, com a mínim, amb raonaments lògics a partir d'una evidència material. Moltes vegades, aquestes interpretacions només són una projecció de les idees pre-establertes dels mateixos historiadors (només una reflexió: comparem el volum enorme de literatura generada en prehistòria per la postura «fetal» –retorn a la mare terra, etc–, amb els escrits quasi nuls que intenten explicar la postura horitzontal del cadàver. Ambdues postures es troben per igual en els jaciments prehistòrics, però una obre la imaginació i l'altra no).

4. *Una nova perspectiva per a la història medieval: l'arqueologia de les necròpolis*

L'arqueologia de la mort ens pot apropar al món dels vius i entendre les seves reaccions culturals davant del fenomen més generalitzat de la història humana. Amb anàlisis descriptives objectives, emprant les noves tècniques de l'arqueologia espacial i entenent sempre les interpretacions com a hipòtesis de treball, podem enfocar les necròpolis com una font immillorable d'informació per a la història medieval, sense necessitat de caure en vagues i indemostrables especulacions sobre misteriosos rituals funeraris.

Per a les necròpolis medievals podem introduir uns quants conceptes arqueològics emprats en altres etapes històriques: distribució espacial, ús de l'espai sagrat, reutilitzacions i canvis en l'ús de l'espai, relació hàbitat/necròpolis, etc. A partir d'aquí i emprant dades conegudes de jaciments excavats, podem apropar-nos a noves interpretacions. Aquestes són unes quantes línies de recerca per on caldria reenfocar les necròpolis medievals:

- **La distribució espacial.** Considerant la situació específica de les necròpolis medievals en relació amb el terreny, cal tenir en compte les característiques orogràfiques i geològiques del lloc: alçada relativa (muntanya, turó o lloc baix); proximitat de l'aigua; proximitat a camins o vies de comunicació; facilitat d'accés natural; relació amb un lloc habitat, etc.

Per exemple, si la necròpolis està ubicada en un lloc alt, i sense cap relació aparent amb una església, ens trobem probablement davant d'un antic lloc d'enterrament utilitzat fins a l'Edat Mitjana. Per al món medieval podria aplicar-se una anàlisi espacial semblant a la utilitzada per Renfrew relacionant la distribució hàbitat/necròpolis, en funció de les variables hàbitat agrupat/hàbitat dispers i enterraments individuals/enterraments comunitaris (RENFREW, 1983). Emprant uns paràmetres apropiats al cas medieval potser es podria arribar a resultats interessants. (Vid. Annex 1).

- **El concepte d'espai sagrat.** La distribució espacial de les necròpolis està íntimament relacionada amb el concepte de l'espai sagrat que té cada població. Un cas: en el món prehistòric i antic les necròpolis solen trobar-se separades dels nuclis habitats, en llocs alts i ben orientats respecte el sol, o seguint els camins. Els conceptes polis/necròpolis són ben contraposats. Hom comprova un canvi en l'ús de l'espai de l'Edat Mitjana, on sovint els cementiris són al bell mig del poblat, entorn de l'església. Si bé aquest fenomen pot ser degut a la formació de nous llocs d'hàbitat, el remarcuem aquí com a indicatiu d'un canvi de mentalitat de la població indígena.

- **Reutilitzacions i continuïtat d'ús d'un espai.** Tot i que hi ha canvis en l'ús de l'espai sagrat com a necròpolis a l'Edat Mitjana, es constata també el fenomen contrari: la continuïtat d'ús d'espais sagrats des de temps immemorials. La diferència rau en que els canvis es donen en llocs habitats, mentre que la continuïtat es dona

en llocs aïllats i generalment despoblats. Pot tractar-se de llocs on hi ha antigues restes megalítiques, on la gent continua acudint en diades especials, malgrat les prohibicions específiques del clergat cristià.

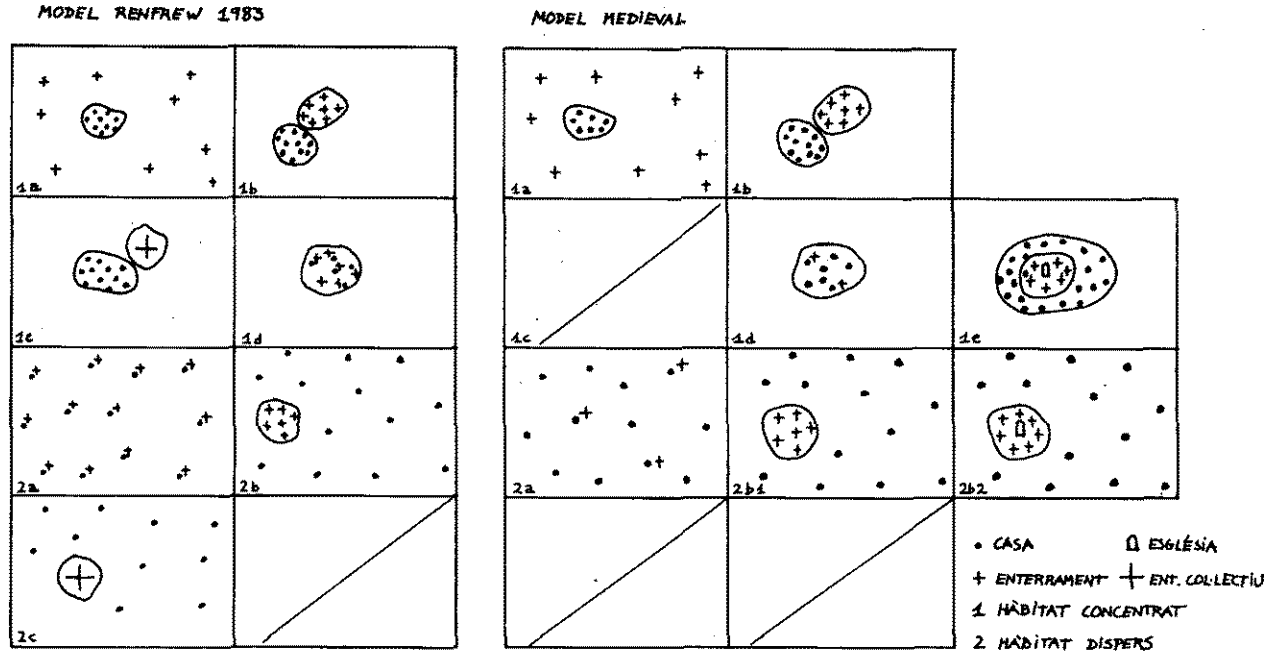
Un altre cas és el de les necròpolis sense església. Tot i que la majoria dels poblats medievals tenen necròpolis i església, no totes les necròpolis estan ubicades a llocs habitats ni santificats. Hi ha necròpolis alt-medievals, aïllades dalt de turons, sense cap relació amb un lloc de culte, que cal interpretar com a continuïtat d'antics costums d'enterrament.

- **Les necròpolis com a origen de nuclis d'hàbitat.** Una altra variant d'ús d'un espai sagrat que donen les necròpolis medievals és el de probable nucli de formació d'habitats. Si considerem el llarg procés socio-econòmic que es produeix de l'Alta a la Baixa Edat Mitjana, hom veu que certes necròpolis aïllades alt-medievals es transformen en nuclis habitats entorn de l'església al llarg dels segles. Una possible evolució és la següent en tres fases:

1. necròpolis alt-medieval sense església. Probable lloc de culte antic amb continuïtat.
2. Santificació i cristianització del lloc amb la construcció d'una església enmig de la necròpolis primitiva.
3. Edificació de cases a l'àrea de la sagrera (30 passes entorn de l'església i per tant, per sobre de la necròpolis primitiva) per raons de protecció i seguretat acollint-se a les normes dictades per l'Església a partir del segle XI.

- **Les necròpolis com a reflex del món dels vius.** Ja hem comentat que les necròpolis són un reflex directe del món dels vius, en mostrar materials de construcció, eines i estris, tecnologia, etc. Però també ho són, en certs casos, d'una manera molt més directa: reproduint esquemes i formes de vida. Les tipologies de tombes excavades a diversos llocs d'Europa en són un testimoni: des de les tombes en forma de cabana a la Germania alt-medieval, que continuen rituals des de temps molt antics i enterren el guerrer en posició allargada acompanyat de les seves armes, estris i pertinences, entre les quals algun servent. Fins a les espectaculars tombes vilingües, que en ple segle IX i X presenten tipologies ben diverses, sempre relacionades amb vaixells, l'aigua i el foc. Aquestes restes poden ser ben contrastades amb els documents (cf. Beowulf i algunes sagues vikingües).

Remarquem que, en aquests casos, es tracta de tombes paganes d'època medieval, en zones poc romanitzades, i per tant molt més riques en costums ancestrals. Caldria un estudi tipològic de les tombes medievals «cristianes» i del seu procés evolutiu en les diferents àrees europees, en funció del diferent grau de cristianització a que foren sotmeses les poblacions.

ANNEX 1: Espai de Vida i Espai de Mort: diferent relació entre els llocs d'hàbitat i la situació dels enterraments. Comparació entre el model original publicat per Colin RENFREW el 1983 i alguns models medievals.

ANNEX 1:

Examinant els casos proposats per Renfrew en un marc d'anàlisi espacial, veiem que alguns dels exemples poden ser aplicats a l'Edat Mitjana. La coexistència d'un hàbitat dispers i d'un hàbitat agrupat en diferents llocs d'Europa a l'època medieval, així com la persistència de costums funeraris molt antics, fins i tot pagans, fa que alguns casos estudiats per Renfrew continuïn essent vàlids, amb algunes variants, per al món medieval.

Així, per al model 1a, hàbitat concentrat amb enterraments dispersos, el mateix Renfrew dóna un exemple medieval: a les Illes gregues, hi ha petites capelles de la Baixa Edat Mitjana amb enterraments familiars, que poden correspondre a la cristianització d'un ritual seguit des de sempre.

El model 1b, hàbitat concentrat i necròpolis concentrada al costat, és perfectament aplicable al món medieval i petits poblets fins avui dia. No és el cas del model 1c, hàbitat concentrat i enterrament col·lectiu al costat, tipologia que no es sol donar a l'Edat Mitjana. Com tampoc no es dóna l'enterrament col·lectiu amb un hàbitat dispers (model 2c).

En canvi, el model 1d, que d'entrada sembla correspondre només als enterraments individuals dintre d'un poblat, cas freqüent al Neolític, també pot ser contemplat al món medieval: les excavacions de poblats d'alta muntanya mostren alguns casos d'enterraments infantils dintre les cases (cf. Sant Miquel de La Vall, excavat pel Dr. Riu).

Pel que fa el model 2a, hàbitat dispers amb enterraments dispersos, es pot associar a alguns casos medievals concrets: les vil·les alt-medievals i els eremitoris amb tombes al costat, en serien un exemple, tot i que no és freqüent. Tanmateix, l'hàbitat dispers d'algunes zones sí que es combina amb necròpolis concentrades, distingint dues variants si considerem un factor important a l'Edat Mitjana, la presència d'una església:

2b1. hàbitat dispers amb necròpolis concentrada i sense església. Sol ser un model antic d'enterrament, que segueix rituals funeraris en llocs de tota la vida, sense cristianitzar.

2b2. hàbitat dispers amb necròpolis concentrada y amb església. Es sol tractar de la cristianització oficial del model anterior, més antic.

Restava encara un cas, potser el més típic del món medieval: hàbitat agrupat entorn d'una necròpolis amb una església al mig (model 1e). Es sol tractar de les sagres medievals, moltes vegades origen de llocs d'hàbitat degut a la seva immunitat.

BIBLIOGRAFIA

- BINFORD, L.R. (1972): *An Archaeological perspective*.— Seminar Press, New York.
- BOASE, T.S.R. (1972): *Death in the Middle Ages. Mortality, Judgment and remembrance*.— McGraw-Hill Book Company, New York.
- CHAPMAN, R., KINNES, I., RANDSBORG, K. (1981): *The Archaeology of Death*.— Cambridge University Press, Cambridge.
- FONTANA, J. (1992): *La història després de la fi de la història. Reflexions i elements per a una guia dels corrents actuals*.— Institut Universitari d'Història Jaume Vicens i Vives-Eumo Editorial, Vic.
- LALUEZA, C. (1992): *Information obtained from the microscopic examination of cultural striations in human dentition*.— «International Journal of Osteoarchaeology», vol. 2, pp. 155-169.
- «Medieval Europe 1992», a Conference on Medieval Archaeology in Europe 21st-24th September 1992, University of York. A: Pre-printed papers, vol. 4: Death and Burial; vol. 6: Religion and Belief.
- Necròpolis i sepultures medievals de Catalunya. (1992) Annex 1 d'«Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia», Departament d'Història Medieval, Universitat de Barcelona.
- OLLICH, I. (1982): *Tipologia de les tombes de la necròpolis medieval de L'Esquerda (Osona)*, a «Necròpolis i sepultures medievals de Catalunya», Annex 1 d'Acta/Mediaevalia», Universitat de Barcelona, pp. 105-153.
- OLLICH, I., VIVES, E. (1986): *Arqueologia i antropologia física. La població i el ritual funerari a Osona a través de les necròpolis medievals*.— «COTA/ZERO», 2 (Vic), pp. 62-71.
- PEREZ-PEREZ, A., LALUEZA, C. (1991-1992): *Human Paleoecology revealed from bones*.— «Journal of Human Ecology», vol. 2, n. 3/vol. 3, n. 1, pp. 391-398.
- PEREZ-PEREZ, A., LALUEZA, C. (1991): *El consumo cárnico como indicador de diferenciación social a través del análisis de oligoelementos en hueso*.— «Bol. Soc. Esp. Antrop. Biol.», n. 12, pp. 81-90.

- PEREZ-PEREZ, A., LALUEZA, C. (1992): *Dietary reconstruction from historical information and trace elements analysis in a medieval population from Catalonia (Spain)*.— «International Journal of Anthropology», vol. 7, n. 1., pp. 51-57.
- RENFREW, C. (1983): *The Megalith Builders of Western Europe*.— Thames & Hudson, London.
- RIU, M. (1982): *Alguns costums funeraris de l'Edat Mitjana a Catalunya. a «Necròpolis i sepultures medievals de Catalunya»*, Annex 1 d'«Acta/Medievalia», Universitat de Barcelona, ps. 29-57.
- TARRADELL, Miquel (1979): *Santuaris ibèrics i ibero-romans a «llocs alts»*.— «Memòria de l'Institut d'Arqueologia i Prehistòria, 1979».
- YLL, E. I., WÜNSCH, G., GUILLAMON, C. (1986): *Metodologia instrumental per a l'estudi de sepultures mesolítiques (Roc del Migdia. Vilanova de Sau. Osona)*.— «Cota/Zero», 2 (Vic), ps. 14-19.
- VV.AA. (1986): *Els ritus de la mort a l'antiguitat*.— Dossier a «Cota/Zero», 2 (Vic).